

‘alâ Hâşiyeti’l-Halîlî ‘ale’t-Tehzîb. Teftâzânî’nin *Tehzîbü’l-manţîk ve’l-ke-lâm* adlı eserinin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 2264/6). **3. Hâşîye ‘alâ Şerhi İsbâgüci li-Hüsâmiddîn** (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1770/1). **4. Hâşîye ‘ale’l-Hâşiyeti’s-şuğrâ li’s-Seyyid. Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin mantıkla ilgili hâşiyesi üzerine yazılmıştır** (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 706/7). **5. Ta’lîka ‘alâ Hâşiyeti’s-Seyyid ‘ale’s-Şemsiyye. Şemseddin Ali b. Ömer el-Kâtibî’nin mantık risâlesine Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin yazdığı hâşîye üzerine notlardır** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1940).

D) Diğer Eserleri. 1. Hâşîye ‘ale’l-Mu-tavvel. Kazvîni’nin belâgatla ilgili Telhî-şü’l-Miftâh’i üzerine Teftâzânî’nin kaleme aldığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 263). **2. Risâle li-hal-li mes’ele’i’l-dâ’ireti’l-Hindîyye. Astro-nomiyle ilgilidir** (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1041/8). **3. Şerhu’l-Beytey-ni’l-meşhûreteyn. Gözle ve nûn harfiyle ilgili iki beytin mâna ve i’rabının açıklan-dığı bir risâledir** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3449/15). **4. el-Fevâ’idü’l-Hâ-kâniyye. Elli dört ilim dalını tanıtan ve I. Ahmed’e ithaf edilen eser Kâtib Çelebi’nin Keşfü’z-zunûn’una örnek ve kaynak teşkil etmiştir** (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 321; Hamidiye, nr. 774). Brockelmann, Şîrvânî’nin *Ta’addüdü’l-ce-vâmî’* ve *Nübze mine’l-hakâ’ik ve züb-de mine’d-dekâ’ik* adlı iki eserini daha zikreder (*GAL Suppl.*, II, 453).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, II, 172; *Keşfü’z-zunûn*, I, 192; Muhibbî, *Hulâşatü’l-eser*, III, 475-476; Ac-lûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 362; *Sicill-i Osmânî*, I, 403; Yusuf Bey Vezirov, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, İstanbul 1337, s. 86; Brockelmann, *GAL*, II, 603; *Suppl.*, II, 453; *Hedîyyetü’l-ârifîn*, II, 275, 289; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 689; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 330-331; Ömer Çelik, *Muhammed Emin b. Sadruddîn eş-Şîrvânî’nin Hayatı ve Fetih Süresinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-28; a.m.f., “Muhammed Emin b. Sadruddîn eş-Şîrvânî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”, *MÜFD*, sy. 13-15 (1997), s. 211-225; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 328; Abdülkadir Karahan, “Tercümânü’l-ümem (İtikâd Mezhepleri Üzerine Türkçe Bir Yazma)”, *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1962, s. 4-21; Ethem Rûhi Fiğlalı, “İbn Sadreddîn eş-Şîrvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkında Türkçe Risâlesi”, *AÜFD*, XXIV (1981), s. 249-336; *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1987, X, 542.

ŞİRVÂNÎ, Seyyid Azim

(bk. SEYYİD AZİM ŞİRVÂNÎ).

ŞİRVÂNÎZÂDE MEHMED RÜŞDÜ PAŞA

(1828-1874)

Osmanlı sadrazamı.

Amasya’da doğdu. Nakşibendiyye tarikâtının Hâlidîyye kolu şeyhlerinden İsmâil Sirâceddin Efendi’nin oğludur. Ailesi Şîrvan’dan (Dağıstan) Amasya’ya göç etmiştir. Büyük kardeşi Abdülhamid Efendi’den ve babasından İslâmî ilimler tahsil ettikten sonra 1851’de İstanbul’a gitti; Vidinli Mustafa Efendi’nin derslerine devam edip icâzet aldı. Öğrenimini tamamlamakta iken Şeyhülislâm Meşrepzâde Ârif Efendi’nin oğlu Siddik Efendi’ye ders vermeye başladı. Siddik Efendi hocasına müderrislik ruûsu verilmesinde etken oldu. Ahmed Cevdet Efendi’nin (paşa) araya girerek kararsız bir tutum sergileyen şeyhülislâmî ikna etmesi üzerine kendisine ruûs verilmesi sağlandı (1855) ve Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf kassâmlığına tayin edildi (Cevdet, *Ma’rûzât*, s. 46). 21 Eylül 1853’te Amasya Evkâf müdürlüğüne tayin edildiye de (BA, A.AMD., nr. 49/7) bu görevde fazla kalamadı ve 3 Ocak 1855’te istifa edip İstanbul’a döndü.

Mehmed Rüşdü Efendi, bir arazi kanunu hazırlanması için Cevdet Paşa’nın başkanlığında kurulan arazi komisyonuna üye olup buraya birkaç yıl devam etti (Cevdet, *Tezâkir*, II, 44-45). Bu süre içinde Âfî ve Fuad paşalar gibi devrin önde gelen devlet adamları ile tanışma imkânı buldu. 1860 yılı yazında Şam ve Lübnan’da Dürzîler’le Mârûnîler arasında çıkan kanlı çatışmalar kısa zamanda şiddetlenerek müslümanlarla hıristiyanlar arasında bir katliama dönüştü. Olaylar büyüyüp bir Avrupa meselesi haline geldi ve âcilen bir Avrupa askerî müdahalesini gündeme getirdi (*Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein*, s. 174-244). Bunun üzerine Hariciye Nâzırı Fuad Paşa fevkalâde memuriyetle Şam’a gittiğinde (29 Temmuz 1860) Mehmed Rüşdü Efendi’yi de maiyetinde götürdü (BA, AMKT. NZD., nr. 317/54). Cevdet Paşa’nın ifadesiyle Rüşdü Efendi ilim sahibi ve zeki bir kişiydi. Bir müddet Fetvahâne’de ve Mahkeme-i Teftîş kassâmlığında bulunduğu şer’î muamelelerde meleke kazanmıştı. Bu donanımı, hoşsohbeti ve neşeli kişiliğiyle kısa zamanda Fuad Paşa’nın te-

veccühüne mazhar oldu. Fuad Paşa, Rüşdü Efendi’ye mahreç mevleviyetlerinden birinin tevcih edilmesini istedi, ancak bu istek, Şeyhülislâm Mehmed Sâdeddin Efendi tarafından Âfî Paşa’nın da bunu desteklemesine rağmen geri çevrildi. Cevdet Paşa’nın aracılıkla bulunması da bir sonuç vermedi. Bu gelişme Âfî ve Fuad paşalarla Sâdeddin Efendi’nin arasını açtı. Âfî Paşa da Temmuz 1861’de Rüşdü Efendi’yi Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin etti.

Şam Valisi Pepe Mehmed Paşa ileri yaşı sebebiyle vilâyet işlerini aksatmaktaydı. Fuad Paşa, İstanbul’a döndüğünde o sırada Şam’daki çatışmalar yüzünden hıristiyanların uğradığı zararları karşılamak için kurulan Tazminat Komisyonu’nun başkanını olan Rüşdü Efendi’yi vezâret rütbesiyle Şam valiliğine getirdi (2 Nisan 1863; BA, AMKT. MHM., nr. 259/98); ertesi yıl Şam ve Sayda eyaletleriyle Kudüs sancağının bir araya getirilmesiyle oluşturulan Suriye vilâyeti valiliğine tayin edildi. Böylece Rüşdü Paşa, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed ve Yenişehirli Osman Paşa’dan sonra müderrislikten vezâret rütbesine yükselen üçüncü kişi oldu (Cevdet, *Ma’rûzât*, s. 48, 175). Kısa süren valiliği esnasında 1861’den beri devam eden örfî idare kaldırıldı ve 1864’te belediye meclisleri açılarak mahallî idarelere yer verildi (*Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein*, s. 88).

Rüşdü Paşa, ilmiyeden oluşu ve fıkıh meselelerine vukufundan dolayı vakıf binalarının diğer emlak gibi tasarruf edilmesi meselesine bir çare bulmak üzere 10 Ekim 1865 tarihinde Evkâf-ı Hümâyun nâzırlığına getirildi ve İstanbul’a dönüp 7 Kasım 1865’te yeni görevine başladı. Bir ay kadar sonra Maliye Nezâreti’ne geçti. Maliye Nezâreti yanında kendisine 5 Mart 1868 tarihinde Hazîne-i Hâssa nâzırlığı tevcih edildi. Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’de kurulması düşünülen istinâf, bidâyet ve ticaret mahkemelerinde uygulanması için bir hukuk kanunnâmesinin hazırlanması aşamasında, Fransa Kanunnâmesi’nin tercüme edilerek nizâmiye mahkemelerinde uygulamaya konulması savunulduğunda başını Cevdet Paşa’nın çektiği muhalif grup içinde yer alan Rüşdü Paşa, nizâmiye mahkemelerinde esas alınmak üzere fıkıh kitaplarının muâmelât kısmından yararlanmak suretiyle zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye adıyla bir kanunnâmenin hazırlanması işine girişen Cevdet Paşa’nın yanında yer aldı (*Tezâkir*, IV, 95; *Ma’rûzât*, s. 200).

Fuad Paşa’nın vefatıyla Hariciye nâzırlığını da uhdesine alan Sadrazam Âfî Paşa,

iç ve dış işlerinin yoğunluğundan devletin iç işlerini yürütmesi için Rüşdü Paşa'yı Hazîne-i Hâssa nâzırlığı görevine ilâveten 27 Şubat 1869'da Dahiliye Nezâreti'nin başına getirdi. Ancak Rüşdü Paşa'nın Hazîne-i Hâssa nâzırı sıfatıyla sarayla doğrudan doğruya yazışmalarda bulunması ve Dahiliye Nezâreti'ne ait konularda sadrazama muhalif bir tutum sergilemesi gibi kendi başına buyruk bir politika izlemesi yüzünden Âli Paşa ile araları açıldı. Bundan dolayı Dahiliye nâzırlığından alınarak Hazîne-i Hâssa Nezâreti uhdesinde kalmak üzere 15 Aralık 1870 tarihinde ikinci defa Maliye nâzırlığına getirildi (İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 440). Bu görevde iken Şehzade İzzeddin Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı'ndaki sünnet düğününe nezaret etti. Fakat bu sırada fâhiş fiyatla satın aldığı çuhaları Maliye mahzeninde çürütmesi, saraya hediye ettiği atların ve konağına döşettiği halıların parasını hazîne-i hâssa masrafları arasında göstermesi gibi sebeplerle 23 Eylül 1871'de Maliye nâzırlığından azledildi. Kısa bir müddet için önce Nâfia, ardından Adliye nâzırlığıyla görevlendirildi. Ancak azledilip 30 Ekim'de Amasya'da ika-mete mecbur edildi (a.g.e., I, 441). Nişanları alındı ve gece vakti Yeniköy'deki yalisından özel bir vapura bindirilerek sürgün yerine gönderildi. Rüşdü Paşa ile beraber Serasker Hüseyin Avni ve İşkodra eski valisi Divitçi İsmâil paşalar da sürgüne gönderilmişti. 26 Temmuz 1872'de affedilip İstanbul'a dönüşüne izin verildi. 5 Ağustos 1872'de kendisine Orman ve Maâdin nâzırlığı verildi, murassa' Osmânî ve Mecîdî nişanları iade edildi. Daha önce ilga edilerek şeyhülislâmlıkla birleştirilen Evkaf Nezâreti tekrar kurulunca Orman ve Maâdin nâzırlığından bu yeni nezârete nakledildi. Ardından Mütercim Rüşdü Paşa'nın başkanlığında kurulan kabinede yeniden Maliye nâzırı oldu (16 Şubat 1873).

16 Nisan 1873 tarihinde sadâret makamından azledilen Sakızlı Ahmed Esad Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. Kendisine ve kabinesinde serasker sıfatıyla yer alan Hüseyin Avni Paşa'ya Paşalimanı'ndaki yalisını tamamlaması için Sultan Abdülaziz tarafından büyük miktarda para verildi (Cevdet, *Tezâkir*, IV, 123; *Ma'rûzât*, s. 214; Lutfî, XIV, 45, 47). Ramazan bayramı gecesi (21 Aralık 1873) Şehzadebaşı Selim Paşa Yokuşu'ndaki konağının harem kısmı yanınca vâlide sultan tarafından ev eşyası temin edildi. Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunu Rüşdü Paşa'ya açtığında sadrazam bu fikre yanaşmadı (Karal, VII, 105). Bunun üze-

rine Hüseyin Avni Paşa kendisiyle iş birliği yapmayan, sırrını ifşa ettiği Rüşdü Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için harekete geçti. Sadrazamı Abdülaziz'in huzurunda Şehzade Murad Efendi ile habereleştiği gerekçesiyle suçladı. Böylece onun 13 Şubat 1874'te sadâretten azline yol açtı. Mâbeyin Müşiri Ferid Paşa gönderilerek sadâret mührü kendisinden alındı. Yerine seraskerlik uhdesinde kalmak üzere Hüseyin Avni Paşa getirildi. Hüseyin Avni Paşa, Rüşdü Paşa'yı Halep valiliğine tayin ederek (25 Mayıs 1874) İstanbul'dan uzaklaştırdı. Rüşdü Paşa'nın görevini Halep'e varışından hemen sonra Cidde valiliğiyle değiştirdi. Rüşdü Paşa yeni görevine giderken Taif'te vefat etti. Kilercisi Hüseyin Avni Paşa'nın adamı olduğundan onun vasiyetiyle zehirletildiği söylenir (Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 219). İbnülemin'e göre paşa Hicaz'a varduktan bir müddet sonra kara hummaya yakalanmış, Mekke Emîri Şerif Abdullah Paşa'nın Taif'te Şübrâ adlı bahçesinde vefat etmiştir (13 Eylül 1874). Naaş sahâbeden Abdullah b. Abbas'ın kabri civarına defnedildi (*Son Sadrazamlar*, I, 463). Şîrvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın Mâverdü'nin *Düstûrî'l-vüzerâ'* (*Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk*) adlı eserini Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiği bilinmektedir (İÜ Ktp., TY, nr. 2690, 6929, 9610).

BİBLİYOGRAFYA :

Fatîm, *Tezkire*, s. 137; Cevdet, *Tezâkir*, II, 44-45, 155-156; III, 197, 207; IV, 79-80, 94, 95, 119, 122-125, 130, 159; a.m.f., *Ma'rûzât*, s. 45-48, 175, 200, 202, 207, 213-220, 239-240; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), s. 47-49, 69, 102, 104; Lutfî, *Târih*, X, 132; XI, 88-89, 104; XII, 38, 96, 101, 106; XIII, 15, 31; XIV, 27, 28, 31, 39, 45, 46, 47, 62, 63, 64; *Sicill-i Osmânî*, II, 385; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 436-482; a.m.f., "Hâtıra-i Âtîf", *TTEM*, VII/84 (1341), s. 43, 47; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1977-83, VII, 70, 72, 105, 172; VIII, 284; *Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als preussischer Konsul in Damaskus: 1849-1861* (ed. I. Huhn), Berlin 1989, s. 88, 174-244.

MEHMET ALİ BEYHAN

ŞİRVANLI FÂTİH EFENDİ

(ö. 1834)

Osmanlı devlet adamı,
şair ve edip.

Aslen Şîrvanlı (Dağıstan) olup hayatı hakkındaki bilgiler daha çok kendi eserlerine dayanır. Babasının adının Yûsuf, dedesinin adının Gıyâseddin olduğunu belirtir. Gürcistan'ın 1797'de Ruslar tarafından işgaline düşürdüğü tarihte işgal esnasında ülkesini savunmak üzere Ruslar'a karşı sava-

şan direnişçiler arasında yer aldığını, Gürcistan'ın teslim oluşuyla iki yıl Ruslar'ın elinde esaret hayatı yaşadığını ifade eder. İşgal sırasında müellifin yirmili yaşlarda olduğu kabul edilirse 1778-1779'da doğduğu söylenebilir. Bu tarih onun İstanbul'a gelip ilim tahsiline başlamasına da uygun düşer. İstanbul'daki tahsilinden sonra Dîvân-ı Hümâyûn'da memuriyete başladı. Tahsil süresi ve hocaları hakkında bilgi yoksa da onun iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Memuriyet hayatına dair bilgiler de kısıtlıdır. Dîvân-ı Hümâyûn'daki görevinin ardından kendisine hâcegânlık rütbesiyle Avlonya mukâtaacılığı verildi. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Şark ordusu mülkiye memurlarının ileri gelenlerinden olan Fâtih Efendi bu savaşta müşavir sıfatıyla görevlendirildi ve Erzurum'da ordu karargâhında bulundu. Doğu cephesinde Fâtih Efendi'nin kumanda kademesinde düşüncelerine önem verilen bir kişi olduğu belirtilmektedir. Nitekim gerek Erzurum'da halk ile askerî yetkililer arasında gerek Osmanlı ordusu ile Ruslar arasındaki iletişimin sağlanmasında rol oynadı. Mısır'da vefat eden Fâtih Efendi'nin Mısır'a ne zaman gittiği bilinmemekteyse de 1828-1829 savaşında bulunduğu göre Mısır seyahatinin 1830'dan sonra gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Eserleri. 1. Takrîr. Fâtih Efendi'nin 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına dair gözlemlerine dayanan bir kaynak olup çok önemli bilgiler içermektedir. Müellifin burada verdiği mâlûmatın, savaş hakkındaki literatürde mevcut bilgileri zenginleştirmesi yanında eserde müellifin hayatına dair birçok ipucu vardır. Eser, Mehmed Ârif tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.). Mehmed Ârif'in ifadesine göre *Takrîr*, Topkapı Sarayı'ndan Bâbü'l Kütüphanesi'ne (İstanbul'da vilâyet bahçesindeki kütüphane binası, bugün Osmanlı Arşivi'nin hizmet binalarından biri) tasnif maksadıyla nakledilen belgeler arasında bulunmuştur. Altı sayfalık bir defter şeklinde dört bölüm halinde düzenlenen risâlenin birinci bölümünde Serasker Sâlih Paşa'nın Ruslar üzerine hareketinden Erzurum'un Ruslar tarafından işgaline kadar meydana gelen olaylardan bahsedilir. İkinci bölümde Edirne Antlaşması'ndan Erzurum'un tahliyesine kadar olan süre anlatılır. Üçüncü bölüm Fâtih Efendi'nin memuriyetiyle, dördüncü bölüm İran'ın bu savaş esnasında gütüğü siyasetle ilgilidir. **2. Güلزâr-ı Fütûhât.** Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hakkındadır. *Üss-i Zafer*'in dışında konuya dair kaleme alınan özel tarih niteliğindeki eser-